

1980 – 1984 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE KONTROL ÖNERİLERİ

İlker PARASIZ*

GİRİŞ

Enflasyonun geleneksel tanımı, cari fiyat düzeyinde toplam talebin toplam arzdan daha fazla olması demektir. Bu durumda fiyatlar genel düzeyinde sürekli artış olacaktır. Dolayısıyla, iktisatçılar enflasyonu fiyatlar genel düzeyinde sürekli artış olarak tanımlarlar. Öte yandan, halk ve bazı iktisatçılar da enflasyonu yalnızca fiyat artışları şeklinde ele almaktadır. Ülkemiz açısından enflasyonun tanımıyla ilgili herhangi bir tartışmaya girmeye gerek yoktur. Çünkü, Tablo: I'de görüldüğü gibi yıllardan beri fiyatlar sürekli olarak artmaktadır.

Tablo: I
Toptan Eşya Fiyat Endeksi 1963=100

Yıllar	Genel	%
1977	492	24
1978	751	52.6
1979	1231	63.9
1980	2551	107.2
1981	3488	36.8
1982	4369	25.2
1983	5708	30.6
1984 Ocak	7140	5.3
Şubat	7401	3.6
Mart	7401	3.6
Nisan	8076	6.4
Mayıs	8649	7.4
Haziran	8691	0.5

Kaynak: 1980, 1981, 1982, 1983, 1984
yılık Ekonomik Raporları, T.C.
Maliye ve Gümrük Bakanlığı

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Enflasyonun nedenlerine gelince, birçok ekonomist bunu bir parasal olay olarak görmektedir. Gerçekten de bir ekonomide enflasyon oranı yüksekse veya düşük olsa bile çok uzun zamandan beri süregeliyorsa bunun nedeni mutlaka parasaldır. Aşağıda geniş olarak inceleyeceğimiz gibi, ülkemizde de enflasyon hem yüksek oranlıdır, hem de yıllardan beri süregelmektedir ve para arzı da sürekli olarak artmaktadır. Ancak kısa dönemde, enflasyonun nedenleri üzerinde farklı görüşleri sürülmüştür.

Ülkemizde özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren fiyatlar hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. 24 Ocak 1980 kararlarının alındığı yılda, kısmen uygulanan şok (Quick fix) politikası nedeniyle fiyatlar % 107,2'lik bir artış göstermiş, daha sonraki iki yılda enflasyon oranı 1981'de % 36,8, 1982'de de % 25,2 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, 1983 yılında fiyatlar % 30,6 artarak yeniden tırmanışa geçmeye başlamış ve 1984 yılından yaklaşık % 45 oranında bir artış göstermiştir.

Bu makaledeki amacımız, yeniden tırmanışa geçen enflasyonun nedenlerini açıklamak ve bazı çözüm önerileri sunmaktır.

1. TALEP YÖNÜNDEKİ ENFLASYONİST BASKILAR

Enflasyonu talep açısından açıklamak kolay olmaktadır. Buna göre, fiyatlar genel seviyesinin yükselme nedeni, cari fiyatlarda mal ve hizmet talebinin arzı aşmasıdır. Talep enflasyonun nedenleri konusunda monetarist iktisatçılarla neokenesgil iktisatçılar arasında görüş ayrılığı vardır. Monetarist iktisatçılara göre, talep enflasyonunun nedeni para arzındaki artışlardır. Neo-keynesgillere göre ise para arzında bir artış olmasa bile geçici bir süre için talep enflasyonun kaynağı tüketim, yatırım ve devlet harcamalarındaki artıştır. O halde, ülkemizde talep enflasyonunun kaynaklarını reel ve parasal sektörlerde ayrı ayrı incelemek konuya daha fazla derinlik kazandıracaktır.

1. Kamu Sektöründen (Reel Kesim) Kaynaklanan Enflasyonist Baskılar

Vergilerde yeteri kadar bir artış sağlanmaksızın devlet harcamalarındaki artışlar veya devlet harcamalarında bir azalma olmadığı halde vergi gelirlerinde hasıl olan gerilemeler yahut devlet harcamalarının artış oranının vergilerdeki artış oranından daha fazla olması (ekonomide atıl kapasiteler yoksa) en önemli enflasyonist baskı kaynaklarından biridir.

Ülkemizde, Tablo: II'de görüldüğü üzere, kamu yatırım ve tüketim harcamalarının vergi gelirlerinin üstünde olması, KİT açıkları (24 Ocak 1980 öncesi), enflasyonun en önemli kaynağı durumundadır. Öte yandan, yıl içerisinde yapılan ek ödenek ilaveleriyle kamu sektörü gelir ve gider dengeleri daha da bozulmakta ve Merkez Bankasının avans olanakları sonuna kadar kullanılmaktadır.

Tablo: II
Bütçe Açıkları Milyon TL.

	1979	1980	1981	1982	1983
Bütçe Açıkları	56.6	154.2	89.8	117.1	220.4

Kaynak: (1981, 1982, 1983) T.C. Merkez Bankası Yıllık Raporları

Kamu sektörü, ya net parasal yükümlülüğünü arttırarak ya da tahvil satışı yoluyla özel kesime borçlanarak açıklarını finanse etme yoluna gitmektedir. Dolayısıyla, kamu açıkları, kamu sektörünün net parasal yükümlülüğü ve para stoku arasında doğrudan bir ilişki oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kamu açıkları arttıkça ve açıklar tahvil satışlarıyla karşılanmadığı sürece para stoku sürekli olarak artmaktadır.

Kamu açıklarıyla para stoku arasındaki bu doğrudan ilişki, ülkemizde enflasyon olgusunun karakterleri belirleyen en önemli unsurlardan birisidir. Enflasyonun dolayısıyla kamu sektörünün harcama yükümlülükleri hızla artarken, enflasyona karşı fazla esnek bir vergi yapısına sahip olunmadığından kamu gelirleri aynı oranda artmamaktadır. Bunun bir sonucu olarak kamu açıkları artmakta, kamu açıklarındaki artışta finansman biçimine bağlı olarak genellikle para stokunu aynı yönde etkilemektedir. Para stokundaki artışlar, fiyatlar genel seviyesinin yükselmesini hızlandırarak kamu sektörü harcamalarının artmasına ve kamu sektörü açıklarının büyümesine neden olmaktadır. Ülkemizde kamu sektörünün bu temel özelliği son dönemde fazlaca değişmediğinden özellikle 1980 yılında, önemli bütçe açığı meydana gelmiştir.

2. Parasal Faktörlerden Kaynaklanan Enflasyonist Baskılar

Parasal açıdan, talep enflasyonu hem para arzındaki artışlar yanında para talebindeki azalışlardan da kaynaklanabilir. Fakat, özellikle para arzındaki artışlar enflasyonist baskı yaratmaktadır. Para talebindeki bir azalışın enflasyonist baskı yaratmaktan çok, başlamış bir enflasyonist süreci şiddetlendirmesi söz konusudur. Çünkü enflasyon ne kadar şiddetlenirse elde para tutmanın maliyeti de o kadar artmaktadır. Ve halk herhangi bir reel gelir ve faiz oranında daha az reel ankesi elde tutmaktadır. Dolayısıyla, paranın dolaşım hızı artmakta ve bu da fiyatlar üzerinde sanki para arzında bir artış olmuş gibi etki yapmaktadır.

Tablo: III'de ülkemizde 1979'dan sonraki emisyon miktarı ve emisyon artışları görülmektedir.

Tablo: III
Emisyon Hacmi (Milyar T.L.)

Yıllar ve Aylar	Emisyon Hacmi	%
1979 Aralık	182.9	—
1980 Ocak	188.6	47.8
1980 (Aralık)	278.6	52
1981 (Aralık)	386.4	38.7
1982 Aralık	542.7	40.4
1983 Aralık	730.5	34.6
1984 Ocak	671.4	— 8.1
Şubat	660.4	— 9.6
Mart	718.2	— 1.3
Nisan	721.4	
Mayıs	704.9	— 3.5
Haziran	812.9	11.3
Temmuz	800.4	9.6
Ağustos	910.5	24.6
Eylül	910.5	24.6

Kaynak: 1981, 1982, 1983 yılı T.C. M. B. Yıllık Raporları.

Ülkemizde uzun yıllardan beri enflasyon hızı yüksek seviyede seyretmiştir. Bunun başlıca nedeninin emisyon artışları olduğu açıktır. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan istikrar önlemlerine genelde sıkı para politikası denilmesine rağmen, emisyon artış oranının yüksekliği bir çelişki oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, sıkı para politikasının gerekleri yerine getirilmemektedir. Kanımızca ülkemizde enflasyonun en büyük nedeni para emisyonundaki genişlemelerdir.

Öte yandan yüksek enflasyon oranının halkın reel ankes talebini azaltmış olması doğaldır. Dolayısıyla, halkın normal koşullarda stok olarak talep edeceği parayı elde çıkarıyor olmasının da enflasyonun bir parça hızlandırdığını kabul edebiliriz.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir hususta içsel para arzı olayıdır. Paranın diğer mallardan farklı en önemli özelliği, fiyat yükselişleri karşısında reel değerini (M/P) kaybetmesidir. Dolayısıyla emisyon artışlarının fiyat artışlarına neden olması ve fiyat artışlarının da ekonomideki mevcut paranın reel değerini düşürmesi söz konusudur. Fakat, önemli olan ilk hareketin nereden geldiğidir. Bu nedenle, 24 Ocak 1980'de alınan bazı zam kararları ve daha sonraki yıllarda alınan benzer kararlar mevcut para stokunun reel değerini aşağıya çekici etki yapmaktadır. Gerek KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) gerekse özel kuruluşların mal ve hizmetlerine yaptıkları fiyat ayarlamaları parasal bolluk içinde darlığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

2. ARZ YÖNÜNDEKİ ENFLASYONİST BASKILAR

2.1. Yüksek Faiz Oranları ve Enflasyon

Ülkemizde 1 Temmuz 1980 tarihine kadar faizin bir maliyet unsuru olmadığı, hatta oluşan negatif faiz oranlarının firmalara gizli finansman olanağı sağladığı bir gerçektir. Ancak son beş yıldır güdümlü faiz politikasından büyük ölçüde vazgeçilmesine bağlı olarak faiz oranlarının yükselmesi ve kredi faiz oranlarının enflasyon oranının üzerine çıkması, ülkemizde enflasyonist baskıların yeni bir çeşidi üzerindeki tartışmaları gündeme getirmiştir.

Tablo: IV'de mevduat faiz oranları gösterilmiştir.

Tablo: IV
Mevduat Faiz Oranları

Mevduatlar	25.2.1978	6.4.1979	24.1.1980	19.12.1983	10.5.1984
Vadesiz	% 3	% 3	% 3	% 5	% 5
Vadeli					
3 ay	% 6	% 8	% 8	% 49	% 52
6 ay	% 9	% 12	% 12	% 47	% 48
1 yıl				% 45	% 45

Kaynak: T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yıllık Ekonomik Rapor, 1984.

T.C. Merkez Bankası, 1981, 1982, 1983 Yıllık Ekonomik Raporları.

Kredi faiz oranları mevduat faiz oranlarının 15-20 puan üstünde olduğu düşünülürse, ülkemizde faiz oranlarını, bazı koşulların oluşması durumunda, enflasyonist baskıların bir kaynağı olarak veya mevcut enflasyonist baskıları daha da şiddetlen-

dirici bir faktör olarak ele almak ne derece uygundur?

Sıkı para politikası enflasyonun kontrolünde temel değişken olarak gözükmesine rağmen, özellikle faiz oranlarının yükselmesine neden olması dolayısıyla tenkide uğramaktadır. Faizin işletme maliyetlerinden birisi olması, faiz oranlarındaki yükselmenin enflasyonu aşağıya çekeceğine, şiddetlendirdiği savı ülkemizde sık sık tekrarlanmaktadır.

Şimdi bu düşünce tarzının ne oranda geçerli olacağını tartışalım. Şüphesiz daha yüksek faiz oranları maliyetleri arttıracak ve fiyatların arz yönünden yükselmesine neden olacaktır. Öte yandan, tasarruf mevduatı ve tahvil sahiplerinin eline belli bir süre sonra faiz gelirlerinin geçmesi, toplam harcamalardaki değişimler yoluyla fiyatların talep yönünden artmasına da neden olabilecektir. Özellikle, son yıllarda faizin işletme maliyetleri içindeki ağırlığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca, faiz gelirlerinin milli gelir içindeki payı da artmıştır.

Bu konuda ülkemiz açısından iki noktaya dikkatleri çekmek yararlı olacaktır. Bir ekonomide faiz oranları yükselirken para emisyonu genişletilmese maliyet artışlarına bağlı olarak fiyatlar bir miktar yükselirken bir miktar işsizlik te ortaya çıkacaktır. Ama er veya geç bu tür bir enflasyonist baskı tavsiyacaktır. Oysa ülkemizde hem faiz oranları yükseltilmiş hem de para arzı önemli ölçüde arttırılmıştır. Dolayısıyla, faiz oranlarındaki artış enflasyonist baskıları şiddetlendirmiştir. Bu konuda genellikle gözden kaçırılan bir hususta şudur: Kredi ve mevduat faizleri yıllık olarak ifade olunur ve sanki malların satış devir hızı bire eşitmiş gibi hesaplama yapılarak faizin önemli bir maliyet unsuru olduğu gösterilmeye çalışılır. Fakat, hiçbir işletme, mallarının satış devir hızı birden fazla olmasa sürekli olarak üremini sürdürmez. İşte bu durumun zımnen kabulü faizin bir maliyet unsuru olarak önemini azaltacaktır.

Öte yandan yüksek faiz politikasının ilk aşamada toplam harcamaları kısarak enflasyonist baskıları azalttığını da unutmamak gerekir.

Faiz konusunda iş aleminde önemli boyutlara ulaşan hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasının en önemli nedeni kanımızca şudur: 1980'li yıllardan önce güdümlü olarak düşük tutulan mevduat faiz oranlarının eksi değerler kazanması, ülkemizde sanayi ve ticaret kesiminin finansmanında büyük rahatlıklar getirmiştir. Böyle bir ortam, her türlü maliyet endişesinden uzak, hiçbir şekilde üreticilere, rantabilite gibi hesapların yapılmadığı bir yapının oluşmasına izin vermiştir. Ayrıca çok sayıda işletme, büyük ölçüde banka kredilerine güvenilerek kurulmuştur. Faiz oranlarının 1.7.1980'den itibaren ani olarak sıçrayış yapması, sanayi ve ticari işletmeler üzerinde şok tesiri yapmıştır. Aradan beş yıl gibi bir süre geçmesine rağmen yeni duruma tam bir uyum sağlanamamıştır.

2.2. Fiyat Enflasyonu

2.2.1. Mark-up Fiyatlama ve Enflasyon

Ülkemizde zaman müteşebbislerin üretim maliyetleri üzerine sabit bir marj koydukları hipotezi yapılabilir. Özellikle piyasaların monopolcü ve oligopolcü yapıları müteşebbislere ürettikleri mal ve hizmetlere kolaylıkla marj koyma olanağı vermektedir. Müteşebbislerin bu yola gitmeleri yalnız talep ve arz fonksiyonlarına bakılarak kolayca anlaşılabilir. Toplam talep eğrisinin negatif eğimli veya dikey

olarak çizilmesi, müteşebbislerin mallarının fiyatlarını istedikleri yönde değiştirebileceklerini ifade eder. Bunda, özellikle geçmiş yıllardan edinilen deneyimlerin de payı büyüktür. Çünkü ülkemizde para sürekli olarak artırılmaktadır. Örneğin sıkı para politikasının izlendiği söylenen bir dönemdeki emisyon hacminin ne denli artırıldığı Tablo: III'den kolayca anlaşılabilir. Bu durum müteşebbislere mallarının fiyatlarını sürekli arttırma alışkanlığı vermektedir. Böylece, ekonomide reel para stoku yapay olarak daraltılmakta ve marjinal işletmelerin (mali ve prodüktif yapıları zayıf işletmeleri) ekonomiden elenmelerini içeren bir sürecin oluşmasını zorlamaktadır. Bu konuda nihai karar hükümet vermektedir. Genellikle de para emisyonunun arttırılmasına yol açan şikayetler enflasyonun sürmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, enflasyon marjinal işletmelerin oksijeni olmaktadır.

2.2.2. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Mallarında Fiyat Ayarlamaları

1980'li yıllardan önce kamu sektöründe mal ve hizmet üretimi ve satışı üstlenen kamu iktisadi teşebbüsleri ürettikleri mal ve hizmetlerle ilgili fiyatları serbestçe saptama konusunda yetkili kılınmalarına rağmen, gerektiğinde bazı temel mal ve hizmetlerin fiyatlarının tesbiti Bakanlar Kuruluna bırakılmış, saptanan fiyatların maliyetin altında bulunması durumunda doğacak görev zararının bütçeden karşılanacağı 440 sayılı yasanın 2. maddesinde belirtilmiştir. Temel mal ve hizmet kapsamı çeşitli tarihlerdeki Bakanlar Kurulu Kararıyla genişletilmiştir. Elektrik, kömür, çimento, teçhizat, kükürt, göztaşı, kağıt, zirai mücadele ilaçları, et, süt, şeker gibi mallarla, Devlet Demir Yolları, Denizcilik Bankası, Denizcilik Bankası Deniz Nakliyat T.A.O. nun yük taşımalarıyla ilgili hizmetleri temel mal ve hizmetler kapsamındaydı. Temel mal ve hizmet kapsamının bu kadar geniş tutulmuş olması, fiyatlarının düşük düzeyde belirlenmesi ve uzun zaman aralıklarıyla fiyat ayarlamalarına gidilmesi sonucu işletmelerin görev zararları büyük ölçülere ulaşmıştır. Bu durum bir yandan enflasyonu şiddetlendirirken öte yandan da bu malların satışı üstlenenlere önemli ekonomik rantlar sağlayarak ülkemizde üretken olmayan bir marjinal sektörün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

24 Ocak 1980 kararlarıyla temel mallar: Elektrik (feerokrom ve aliminyum üretimi için), kömür, her çeşit suni gübre, temel hizmetler; DDY, Demircilik Bankası, DB Nakliyatı T.A.O. yük taşımalarından ibarettir.

Temel mallar kapsamının daraltılarak, bu mallara önemli zamlar yapılmıştır. Böylece, Hazine, örneğin 1980 yılı içinde 443.1 milyar TL. açıktan ödeme yaptıktan kurtulmuştur. Ancak, başta petrol ürünlerinin fiyatlarına olmak üzere sürekli yapılan zamlar bir çeşit fiyat enflasyonu olgusunu yaratmaktadır. Bu durumun ekonomi üzerindeki etkisi, endüstriyel firmaların "mark-up" fiyat artışlarının yarattığı sonuçlara benzemektedir.

2.3. İthalat ve Enflasyon

İthalattan kaynaklanan enflasyonist baskılar önemli ithalat kalemlerinde meydana gelen fiyat artışlarına bağlıdır. Bunda, bir yandan ithalat yapılan ülkelerdeki enflasyonun ithal mallarına yansması kadar, ülke parasının dış değerindeki sürekli düşmeler önemli rol oynar.

Türkiye'nin mal ithal ettiği belli başlı endüstriyel ülkelerdeki ortalama enflasyon hızı oldukça düşüktür. Örneğin, 1983 yılında enflasyon oranı ABD'de % 3.2,

Almanya'da % 3, İngiltere'de % 4.8, Fransa'da % 9.3, İtalya'da % 12.8, Japonya'da % 1.8'dir. Kaldığı Tablo: V'den de görüleceği üzere 1980'den itibaren gerek ülkemizde gerekse gelişmiş ülkelerde ithal ve ihracat fiyat endeksleri gerilemektedir. O halde ithal edilmiş bir enflasyonist baskıdan söz edilemez.

Tablo: V
İthal ve İhracat Malları Fiyat Endeksi (1980 = 100)

Ülkeler	1980	1981	1982	1983
Türkiye İhracat Malları				
Fiyat Endeksi	100	88.6	82.9	73.2
İthal Malları				
Fiyat Endeksi	100	96.9	95.0	85.4
Gelişmiş Ülkeler				
İhracat Malları				
Fiyat Endeksi	100	96.2	92.9	89.8
İthal Malları				
Fiyat Endeksi	100	97.6	92.3	87.5

Kaynak: Maliye ve Gümrük Bakanlığı 1984, Yıllık Ekonomik Raporlar s. 123.

Ancak ülkemizdeki enflasyona bağlı olarak Türk lirasının dış değeri sürekli olarak düşürülmektedir. Örneğin, 1.1.1980'de 1 dolar 47 TL., 24.1.1980'de 1 dolar = 70 TL. iken 1984 yılının sonlarında 1 dolar = 410 TL.'na yükselmiştir. Böylece, kendi kendimize bir ithal edilmiş enflasyon baskısı yaratmış olmaktadır.

3. ENFLASYONUN YAPISAL NEDENLERİ

3.1. Üçüncü Sektörde Aşırı Büyümeye Bağlı Enflasyon

Ülkemizde, üçüncü sektör veya marjinal sektör adını verebileceğimiz kesimin toplam ülke nüfusu içindeki payı oldukça yüksektir (Bkz. Tablo: VI). Endüstrileşmiş bir ülkenin caddeleri ile gelişmekte olan bir ülkenin caddelerinin görünümü arasındaki fark, gelişmiş ülkelerdeki üretim hacminin büyüklüğüne göre satıcının azlığı, gelişmekte olan bir ülkede ise üretim hacmine göre satıcının fazlalığıdır. Şüphesiz bunun pek çok nedeni vardır. Biz özellikle bunlardan konumuzla ilgili birkaçı üzerinde duracağız ve bu sektörün niçin enflasyonist baskıların şiddetlenmesinde önemli rol oynadığını vurgulamaya çalışacağız.

Ülkemizde 1980'li yıllardan önce izlenen genişleme politikalarının temel özellikleri şunlardır: 1) Para arzı sürekli olarak artırılmıştır. 2) Devlet bütçesi sürekli olarak açık vermiş ve Merkez Bankası kredilerinin % 75'i kamu sektörüne tahsis edilmiştir. 3) Döviz kurları sabit tutulmuş ve 12'şer yıl aralarla devalüasyonlar yapılmıştır. 4) Faiz oranları özellikle 1970'li yıllarda enflasyon oranının çok altında kalmıştır. 5) KİT mallarına uzun zaman aralıklarıyla zam yapılmıştır.

Böyle bir ekonomi politikası çerçevesinde ülkemizde işsizlik büyük bir sorun olmamıştır. Çünkü, enflasyon oranının giderek yükseldiği bir ortamda, küçükten büyüğe borçlanarak üçüncü sektörde kolayca yer almak (böylece işsizlik sorunu kamufle ediliyordu) ve enflasyonun şiddetine göre büyük rantlar elde etmek müm-

kündü. Çünkü bir yanda aşırı talep vardı öte yanda tüm maliyet unsurları satıcılar lehineydi.

Ancak burada bir hatırlatma yapmakta yarar vardır. Ekonomide her parasal genişlemenin bir reel karşılığı olmalıdır. Reel karşılık parasal genişlemenin gerisinde kalırsa, fiyatlar yükselir ve bunun sonucu olarak sabit gelirlilerden oynak gelirlilere bir gelir transferi olayı meydana gelir. 1980'li yıllardan önce üçüncü sektörün aşırı ölçüde genişlemesinin nedenlerinden birisi de buydu. Fakat bu tür genişlemenin sınırlarına 1980'li yıllarda varılmıştır. Yani sabit gelirlilerden enflasyon yoluyla aktarılabilecek marjlar azalmıştır.

1.7.1980 tarihinde faiz oranlarının serbest bırakılması ve reel faiz uygulamasına geçilmesi, 1980 başlarında sabit kur sisteminden kayan paritelere geçilmesi, KİT mallarında kısa süreli fiyat ayarlamalarının yapılması ve para arzının artış oranının düşürülmesi ülkemizde önceki yıllarda mevcut rant olanaklarını kısıtlamıştır. Öte yandan 24 Ocak 1980'de fiyatların birdenbire yükseltilmesiyle sabit gelirlilerin (maaş ve ücretliler) gelirlerinde önemli bir gerileme sağlanmıştır. Böylece üçüncü sektörün en önemli gelişme kaynakları kısmen kurutulmuştur. Ancak artık büyümesi durmuş olsa bile ülkemizde fiili olarak oldukça büyük bir hizmet sektörü vardır. Ülkemizin en önemli sorunlarından birisi bu sektörün ideal boyutlarına dönmesidir. Bu süreç zaman içinde gerçekleşecektir.

Kapitalist bir ekonomide bölüşümün temel mantığı şudur: Her üretim faktörü marjinal verimliliğine göre pay almalıdır. Bu, emek için olduğu kadar sermaye ve müteşebbis için de geçerlidir. Bu durumda özellikle, satıcı durumundaki hizmet sektöründe çalışanların marjinal produktivitesinin ne olduğunun belirlenmesi ve bu sektördeki buna göre gelir elde etmesi gerekir. Oysa, kaba bir tahminle bu sektörde çalışanların büyük bir kısmının marjinal verimliliğinin sıfır olduğu, buna karşılıkta önemli kazançlar elde ettiği kolayca gözlenebilir. Bu sektörün birbirleriyle olan alışverişleri bile mevcut statülerinde çok az bir değişimle varlıklarını sürdürmelerine olanak vermektedir. Şüphesiz, verimlilikleri sıfır olan birçok bireysel işletme sahiplerinin yüksek satın alma güçleri enflasyonun sürmesine neden olmaktadır.

Öte yandan fiyatlardaki yükselme ekonomideki mevcut para stokunun değerini giderek düşürmektedir. Bu durumda bu sektörden ve diğer üretken sektörlerde satışların azalması ve piyasadan elenme tehlikesi feryatları duyulmaya başlamaktadır. Bu feryatlar karşısında hükümetin ek vergiler konusunda çekingen davranmakta ve emisyonla giderek piyasayı ferahlatma yolunu seçmektedir. Bu süreç bu şekilde yıllardan beri süregelmekte ve dolayısıyla enflasyonist baskılar ortaya çıkmaktadır. Batı ekonomilerinde tırmanan enflasyon sürecinin en önemli nedeni işçi (sendika) işveren ve hükümet sacayağı iken, ülkemizde satıcılar, hükümet diyalogudur. Şüphesiz böyle bir enflasyonu frenlemenin en önemli çaresi, emisyon hacminin arttırılmamasıdır. Ne var ki böyle bir seçim, yıllardan beri Türk ekonomisine biçim veren üçüncü sektörün bir bölümünün hızla piyasadan dışlanmasıyla sonuçlanacaktır. Kağıt üzerinde ve mantıklı olarak doğru olan böyle bir sürecin sosyal maliyeti ağır olacaktır. Çünkü bazı kişilerin üçüncü sektörde yer almaları izlenen ekonomik politikaların bir sonucudur. Dolayısıyla bu kimseler marjinal verimliliklerinin çok düşük olduğunu kabul etmezler. Ancak, serbest piyasaya geçişi amaçlayan ekonomik süreç, bu sek-

törün bir bölümünün piyasadan elenmesiyle sonuçlanacaktır. Enflasyon frenlenmesi de, güdümlü fiyat artışları da sonuç olarak ülkemizde üçüncü sektörün küçülmesine neden olacaktır. Bu konuyu kısmen fiyat enflasyonu başlığı altında değinmiştik. Türk ekonomisi endüstrileşmiş bir ülke olmak yolundaysa bu durumun er veya geç gerçekleşmesi kaçınılmaz bir olgudur. Sorun zaman içinde çözülecektir.

Bu durumda iki almaşık önerilebilir. Birincisi hükümet ikna yoluyla ekonomide birleşmeleri teşvik edebilir. Böylece hem satıcı firma sayısı bir miktar azaltılabilecek hem bu kişiler işsiz kalmaktan kurtulacaktır. Bu durumda, ekonomide etkinlik artar, maliyetler düşer ve gelirlerde gerileme olacağı için toplam harcamalar azalır. Dolayısıyla, hem maliyet hem de talep enflasyonun baskıları bir miktar hafifletilmiş olacaktır. İkincisi fiili durumun sürdürülmesi için hükümetin giderek enflasyon oranını hızlandırması gerekecektir. Böyle bir yol benimsenemeyeceğine göre, üretken sektörler kısmen daralan bir ekonomide paylarını ancak satıcı sektörün elenmesiyle sağlayacaklardır. Bunun da yolu mark-up enflasyondur.

1980'li yıllardan sonra yatırımlarda bir yavaşlama olması şüphesiz, ülkemizde işsizliğin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Ancak, kanımızca işsizliğin bu kadar net bir şekilde dönüşmesinin asıl nedeni, tersiyer sektördeki büyümenin durmasıdır. Bunda en önemli rolü, gerçekçi faiz oranlarının oynadığında şüphe yoktur. Yani kişiler artık bir iki milyon lira krediyi kolaylıkla bulamadıklarından, bulsalar bile faiz oranlarının yükünden çekindiklerinden üçüncü sektörde iş olanakları azalmıştır. Öte yandan enflasyonun koruyucu kalkını altında gelişmeye alışmış firmalar, hayatlarını uyguladıkları yapay fiyat "mark-up" larıyla yürütmek istemektedirler. Böylece yavaşta olsa ülkemizde bir tekelleşme süreci devam etmekte ve birçok küçük firma ile hizmet birimi piyasadan elenmektedir. Bu da işsizliği artırmaktadır. Nihayet nüfus artışı da bunda önemli rol oynamaktadır.

Tablo: VI
İstihdamın Sektörel Dağılımı (bin kişi)

	1982	1983
Tarım	9.481.4	9.450.4
Sanayi	1.855.3	1.910.7
İnşaat	584.0	568.3
Hizmet	3.546.3	3.628.9

Kaynak: D.P.T. V. BYKP, Hazırlık Çalışması, s. 29.

3.2. Gelir Dağılımının Değişmesi ve Talep Yapısı

Ülkemizde uzun yıllardan beri süregelen enflasyon karşısında sabit gelirliilerin gelirlerinde önemli gerilemeler olmuştur. Özellikle 1978, 1979 ve 1980 yıllarında bu gerileme hızlanmıştır (Tablo: VII). Dolayısıyla ülkemizde artık maaş ve ücretlilerin harcamalarından kaynaklanan talep enflasyonundan söz edilemez. Buna rağmen fiyatları yükselmektedir. Acaba bunun nedeni ne olabilir?

1. Ülkemiz açısından biri düşük gelirliiler diğeri de yüksek gelirliilerle ilgili olarak iki talep düşünülebilir. Özellikle yüksek gelirliilerin talep eğrilerinin esnekliğinin

sert olması dolayısıyla fiyatlar hangi seviyeye tırmanırsa tırmanısın mal taleplerini büyük ölçüde azaltmamalarının, enflasyonun sürmesine neden olduğu düşünülebilir.

2. Öte yandan Dusenberry'nin gösteriş ve taklit etkilenmesinin gelişmekte olan ülkelerde daha da belirgin oluşunu dikkate alarak izlenen sıkı para politikasına rağmen bazı mallarda önemli talep düşüşlerinin olmamasını açıklayabiliriz. Batı ülkelerinde gerçekleştirilen her yenilik çok az bir gecikmeyle ülkemize gelmektedir. Ayrıca batı ekonomilerinde nispi ekonomik dengeler kişi başına en az 5.000 dolarlık gelire göre kurulmuştur. Oysa ülkemizde 1000 dolarlık kişi başına gelire göre bile bir denge kurulamamışken, gelişmiş ülkelerin hayat standartlarını taklit olgusu harcamaların artmasına dolayısıyla enflasyonun şiddetlenmesine neden olmaktadır.

Tablo: VII
Sigortalı Ortalama Ücretlerin Gelişimi (TL./Gün)

Nominal Net Ücret	160.35	224.41	343.35	429.86	567.59
Reel Net Ücret	40.93	29.49	32.78	30.93	31.70

Kaynak: T.C. M. B. Yıllık Rapor, 1983, s. 110.

4. TALEP-ARZ ENFLASYONU: ENFLASYON BEKLEYİŞLERİ

Enflasyon bekleşleri kuramı, genel olarak fiyat ve ücret artışı beklentilerine dayandırılmaktadır. Oysa 1980-1984 yılları arasında ücret ve maaşlar alanında enflasyon beklentilerine göre bir ayarlama yapıldığı söylenemez. Bu durumda enflasyon beklentilerine göre fiyat ayarlamalarını yalnızca işletmelerin yaptıklarını söylemek yanıltıcı olmayacaktır. Ülkemizde özellikle 24 Ocak 1980 kararlarıyla toplam talebin kontrol altına alınmaya çalışılmasına rağmen, mal ve hizmetlerin fiyatlarına sürekli olarak zam yapılması ülkemizde hem mark-up enflasyonu hem de enflasyon bekleşlerini içeren bir ortam olduğunu güçlendirmektedir.

5. ENFLASYONUN KONTROLU

1980'li yıllarda ülkemizde enflasyonunun kontrolü en önemli makro ekonomik sorunlardan birisidir. Şüphesiz % 50 oranının yakınında oluşan bir enflasyonun kısa sürede tek rakamlı bir duruma gelmesi düşünülemez. Ancak belli bir zaman süreci içinde bunun sağlanması için ne gibi önlemlerin alınması gerektiğini çeşitli düşünce okulları açısından ortaya koymak ve ülkemizde bunlara benzer ne gibi önlemlerin alındığını sergilemek yerinde olacaktır.

1. Belli başlı tüm ekonomi kuramları enflasyonu yavaşlatmak için zorunlu koşulun parasal kısıntı olduğunda birleşmektedir. Oysa ülkemizde Ocak 1980 tarihinde dolaşımda 188.6 milyar, Aralık 1983'de 730,5 milyar ve Aralık 1984 de yaklaşık 950 milyar lira civarında bir para vardır. Bu durumda ülkemizde enflasyonla mücadele açısından en ön planda tutulması gereken sıkı para politikasından söz etmek mümkün değildir.

2. Monetaristlerin önerileri: Monetaristler para arzının kontrolünün enflasyonun kontrolünün zorunlu ve yeterli koşulu olduğunu söylerler. Bu nedenle Merkez

Bankasının parasal genişleme oranını hızla düşürmesi gerektiğini ileri sürerler. Şüphesiz böyle bir politika ulusal gelirden yararlanmaya ve işsizliğin artmasına neden olacaktır. Ama enflasyon beklentilerini de ortadan kaldıracaktır. Yukarıda da değinildiği üzere ülkemizde her ne kadar monetarist içerikli bir istikrar politikası izlenildiği söyleniyorsa da, bu görüşün temel ögesi olan parasal genişleme oranının hızla düşürülmesi olgusu yerine getirilmemektedir.

3. Neo Keynesgil öneriler: Neo-keynesgil iktisatçılar monetarist senaryonun mümkün olduğunu kabul ederler. Ancak onlara göre böyle bir kür politikası monetaristlerin düşündüklerinden daha yavaş gelişir ve çok daha maliyetlidir. Yani enflasyonu monetarist reçetelerle durdurmaya çalışmak milli gelirden ve istihdamda önemli düşüşlere neden olacaktır. Bu nedenle neo-keynesgil iktisatçılar monetarist pakete ekonominin maliyet yönündeki yükselişleri frenleyici geçici politikalar ilave ederek üretim düşüşlerini önlemeyi amaçlarlar. Keynesgillerin özellikle önerdikleri politikalara "gelirler politikası" denilmektedir.

Keynesgillere göre bir ekonomide maliyet ve fiyatların yükselişini frenlemek için ücret ve fiyatlar üzerinde doğrudan kontrollere gidilebilir. Bu noktada vergi politikalarından da yararlanılabilir. Oysa ülkemizde 1980-1984 yılları arasında ücretlerde önemli artış olmamasına rağmen, fiyat mark-ıpları gözlenmiştir. Bu alanda da temel felsefe olarak piyasa ekonomisi koşullarına doğru geçiş arzulandığı için her türlü müdahalelerden kaçınılmaktadır. Dolayısıyla keynesgil önlemlerden de yararlanılmamaktadır.

4. Post-Keynesgil Öneriler: Bu iktisatçılar ekonominin daima tam istihdama yakın bir yerde olduğunu düşünerek sürekli ücret ve fiyat kontrollerinin uygulanmasından yanadırlar. Post-keynesgil, iktisatçılar enflasyonun politik sebepleri üzerinde de ısrarla durmaktadırlar. Bu iktisatçılara göre politik faktörler hem enflasyona sebep olucu hem de geçerli kılıcı politikaların kabul edilmesine neden olmaktadır. O halde post-keynesgil iktisatçılara göre kamu otoritelerini kuşatan politik durumlar değişinceye kadar enflasyon kontrol edilemez.

Ülkemizde kamu otoritelerini çevreleyen en önemli politik baskı endüstriyel ve marjinal sektörden gelmektedir. Ülkemizde kanımızca bu sektörde yer alanlardan üretimin azalmasıyla ilgili olarak ekonomiden elenmemek için yaptıkları direnişler enflasyonla mücadele programlarını aksatan ve erteleyen en önemli sebeplerden birisidir.

4.1. Arz Ekonomisi Taraftarlarının Görüşü

Bu görüşte olan iktisatçılara göre enflasyonla mücadele etmek için toplam talebi kısmak yerine toplam arz artırılmalıdır. Bunun için özel sektör teşvik edilmelidir. Nasıl?

— Tasarruf teşvik edilerek, Keynesgil iktisatçılar tasarrufun toplam talep üzerindeki negatif etkisine dikkate çekmişlerdir. Arz-ekonomisi taraftarları tasarrufları pozitif etkisini vurgulamaktadır. Tasarruf, üretimin kapasiteyi arttırmak için yatırımı teşvik eder.

— Emek gücünün katılımını artırarak; vergilerin azaltılması halkın daha fazla çalışmasını teşvik edecek ve emek arzını artırarak tam istihdam üretimini arttıracaktır.

— Risk üstlenilmesini teşvik ederek; Vergi indirimleri ve düzenlemelerin kaldırılması işletmeleri daha fazla yatırım ve yenilik yapmaya istekli kılacaktır. Kapital riskine katılma olgusu tarihi olarak yeni ürün ve yöntemlerin bulunması ekonomik büyüme sürecinin en büyük mekanizmasıdır.

— Bireyleri üretken alanlara çekerek; arz ekonomisini savunanlar yüksek ücretle çalışan avukat muhasebecilerin ve buna benzer kişi ve firmaların kişileri ve firmaları ağır vergi yükünden kurtardıklarını, böylece hem devlet gelirlerinin azalmasına neden olurlarken hem de kendilerinin satın alma güçleri nedeniyle toplam harcamaları arttırdığını kabul ederler. İşte bu şekilde verimsiz olarak kullanılan kaynaklar mal ve hizmet üretimi için kullanılabilir.

Arz ekonomisini savunanların görüşlerinin bir kısmı ülkemiz için de benimsebilir. Kanımızca bu alanda benzer bazı önlemlerin alındığı da görülmektedir (Bakanlıkların birleştirilmesi, bürokrasinin azaltılması vs.)

SONUÇ

1980'li yılların hemen başında serbest piyasa ekonomisen geçişe yönelik yeni program çerçevesinde enflasyonun frenlenmesi açısından 1981 yılı dışında fazlaca başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu açıdan birçok önlem sıralanabilir. Ancak daha önemlisi benimsenen iktisadi düşünce felsefesine uygun davranış gösterilmesidir. Çünkü her düşünce okulunun kendine özgü mantıksal tutarlılığı vardır. Örneğin ülkemizde 24 Ocak kararlarıyla monetarist düşünce tarzı benimsenmiştir. Bu görüşe para emisyonunun artış oranı düşürülmelidir. Ayrıca para emisyonuyla fazla oynanmamalıdır. Oysa son beş yıllık uygulamada para emisyonu büyük artışlar göstermiştir. Öte yandan keynesgil iktisatçılar gelirler politikalarını içeren önlemler alınmasını önerirler. Ülkemizde bu alanda da herhangi bir önlem paketi gündemde değildir. Dolayısıyla bu koşullarda enflasyonla mücadele başarılı olunması olanaksızdır.